

Kapittel 13

HVORDAN SKAPER VI STØRRE ØKONOMISKE ULIKHETER?

Ottar Brox

Foredrag på Skjervheim-seminaret på Stalheim 2017

Når jeg er bedt om å delta her i dag,¹ må det være fordi jeg har gitt ut ei bok som ikke bare prøver å fortelle hvordan våre forfedre skapte et samfunn med relativt små ulikheter, men også hvordan vi – arvingene – skapte nye, såkalt post-industrielle klasseforskjeller.²

Samfunn og nasjonalisme

Det er ingen tvil om at de aller fleste av oss nå er ganske stolte av den såkalte norske likhet – også de som i sitt økonomiske hverdagsliv klart nok har interesse av at skattene og velferdsbudsjettene reduseres. Siden de mange internasjonale rankinglistene som viser at Norge – sammen med andre nordiske land – ligger på topp når det gjelder å ta vare på sine borgere, er det slutt på referansene til «dette pottitlandet» – eller den mer akademiske nasjonalismekritikken som dominerte på Blindern mot slutten av forrige århundre. Etter tusenårsskiftet har det nok vokst fram en form for

¹ I dette foredraget, som ble holdt på Skjervheim-seminaret på Stalheim i 2017, sammenfatter Ottar Brox det gjennomgående temaet for denne boka: *grunnrente og fellesskap*. Foredraget passer derfor godt som et avslutningskapittel i boka. Vi har valgt å publisere foredraget i sin opprinnelige form, uten å omarbeide teksten til en fagartikkel, for å bevare forfatterens slående formuleringer og formidlingsevne. Brox bruker illustrerende eksempler på hvordan forvaltningen av ulike fellesressurser i Norge over tid har beveget seg i retning av privatisering, mens det brukes ulike tilnærminger til skatting av grunnrente til fordel for fellesskapet.

² Brox, O. *Mot et postindustrielt klassesamfunn?* Oslo: Pax Forlag, 2016.

nasjonalbevissthet, som den kreftsjuke Per Fugelli artikulerte: Det er ikke så trist å dø fra dem som en føler ansvar for, når en forlater en velferdsstat som Norge. Det er en form for «nasjonalisme» som har lite til felles med den som noen vil huske ble parodiert i radioprogrammet «Og fjellene selv roper langt hurra!».

For min generasjon – vi som var «en alen lange» under krigen – sitter nok den gammeldagse emosjonelle nasjonalismen ganske fast i sjela, og vi skammer oss nok ikke for å tilstå at vi er glade i fedrelandet – selv om vi har hatt slike bøker som *Imagined Communities*³ på pensumlista, der Benedict Anderson ser på nasjonen som noe vi innbiller oss er et fellesskap. Men hva er det med nasjonen som utløser våre patriotiske følelser? De internasjonale rankinglistene over nasjonalsamfunns prestasjoner når det gjelder å ta vare på sine medlemmer, er kanskje et bedre utgangspunkt enn den norske naturen eller fedrenes heltegjerninger. På slike lister ligger som sagt de nordiske statene på medaljeplass – når det gjelder å redusere alvorlige samfunnsmessige problemer som fattigdom, kriminalitet, høy spedbarnsdødelighet eller andre konsekvenser av klasseforskjeller. Det som for meg gjør Norge til et godt sted å være «blant alle lande i øst og vest», er at det ikke bare er et *territorium*, men at det hittil har vært et *samfunn*, et fellesskap med rimelig god plass for alle innenfor grensene, enten de i sin tid kom østfra eller sørfra, og at vi har vært i stand til å gi plass for folk som har vært nødt til å flykte fra nød eller folkemord. Gjennom ulike historiske faser, som føydalisme og tidlig kapitalisme, har vi vært så heldige at det i liten grad har vært mulig å undertrykke folk gjennom kontroll av jordeiendom. Vi har hatt gode forutsetninger for å bygge et moderne, relativt egalitært demokrati etter at vi ble kvitt fremmedstyret og kunne utvikle vår egen stat, uten adel og med en rimelig grad av likhet – om vi sammenlikner med andre nasjoner.

Det er nødvendig for meg å understreke at det er Norge som samfunn som er gjenstand for min emosjonelle nasjonalisme. Det samme territoriet, men med engelske eller amerikanske forhold mellom samfunnsskissene ville ikke fått meg til å synge «Ja, vi elsker» eller heise flagg på 17. mai – selv om «dei gamle fjell i syningom» og Helgelands skjærgård var intakt som det vakreste i verden.

³ Anderson, B. *Imagined Communities*. London: Verso, 1983.

Verdiene ble skapt i fellesskap

Om vi ikke forsto det før, har vi nå klare tall for at reduksjon av klasseforskjeller er et langt bedre middel mot alle slags samfunnsproblemer enn økonomisk vekst. Her må jeg vise til boka *Ulikhetens pris* av Wilkinson og Pickett,⁴ som også er kommet på norsk. Til tross for at godt finansierte «tenketanker» gjør sitt beste for å så tvil om slike praktisk nyttige sammenhenger, er tall og andre data så overbevisende at nesten alle partier i vårt land har erklært seg som motstandere av store økonomiske og sosiale forskjeller mellom folk. Dersom det var så enkelt at større likhet kunne skapes – og sikres for framtida – ved at stortingsflertallet stemte for et forslag om reduksjon av klasseforskjeller, kunne mange samfunnsproblemer raskt blitt sosialhistorie. Når mye tyder på at det kommer til å bli større klasseforskjeller i vårt land, er det ikke fordi flertallet eventuelt kommer til å stemme på partier som er for ulikhet. Større forskjeller er en konsekvens – gjerne uforutsett, utilsiktet eller uønsket – av at vi passivt godtar praktisk begrunna endringer som kan skape større klasseforskjeller. Men slike konsekvenser blir ikke klargjort for – eller vurdert av – oss det store flertallet, som jeg vil hevde ikke får våre interesser ivaretatt når viktige sektorer reorganiseres. Som typisk eksempel kan vi kanskje bruke fossekraftsektoren, som hvert sekund til evig tid produserer svært store verdier uten at vi brenner fossilt karbon eller risikerer Tsjernobyl-katastrofer. Hvordan er disse verdiene skapt? Og hvem er det som for framtida kommer til å innkassere avkastninga av de norske fossene?

La oss ta utgangspunkt i en lokal versjon av norsk kraftverkshistorie: Folk i min heimkommune på Senja var på 1930-tallet lei av alt torvarbeidet og sølet med parafinlampene, og kommunestyret oppnevnte ei kraftverksnemnd som skulle sette i gang utbygging av en lokal foss. For å få lån i Kommunalbanken måtte nemnda garantere for nok abonnenter, og medlemmene måtte gå fra hus til hus med lister. Og alle abonnentene måtte stille med spett og spade og arbeide nesten gratis i 20 dager med bygging av demning, transport i ulendt terreng og stolpereisning. Arbeidet kom i gang i juni 1936, og dugnaden gikk så greit at vi kunne slå på lyset alt før jul det samme året.

Slik ble fedrelandet elektrifisert. Selv om ingeniører og andre funksjonærer i stat og fylke oftest gjorde det organisatoriske arbeidet som fiske-skipperne og bygdelærere på kommunalt nivå måtte påta seg på Senja, må

⁴ Wilkinson, R. og Pickett, K. *Ulikhetens pris*. Oslo: Res Publica, 2012.

vi trygt kunne si at vårt land ble elektrifisert gjennom et kollektivt, folkelig prosjekt. Det kan vi være enige om, også når våre skattepenger var viktigere enn våre dugnadsbidrag med spett og spade. Det må altså være det norske folket som i fellesskap er *eiere* av den norske strømforsyninga. Som i tilfellet med det kommunale kraftverket på Senja burde det vel være eiernes, altså brukernes, demokratiske organer som bestemte strømprisen – altså hvor mye som må kreves inn fra abonnentene, altså eierne, for å vedlikeholde, nedskrive og fornye anleggene.

Er dette kollektive kraftsystemet, reist av folkelige fellesskap på alle nivåer – fra grend til stat – fremdeles intakt? Det har vi, som eier kraftverkene, ufullstendig kunnskap om. Derfor kan vi ta feil, men vi har inntrykk av at det er organisert en slags halvprivatiserte eierorganisasjoner med godt betalte direktører og sjenerøst honorerte styremedlemmer som «konkurrerer» om oss – eierne – som «kunder». Liknende maktsentre, som ikke er ansvarlig overfor oss eiere, kan beslutte å bruke våre penger til å bygge dyre kabler til EU – å koble oss til europamarkedet – slik at norske hushold kan få tyske og engelske kraftpriser. Vi må regne med at norsk elektrisitet blir helprivatisert om «investorpartiene» kommer til makta for alvor. Vi kan dessverre heller ikke regne med noen sterk motstand mot å miste eierskapet, nettopp fordi vi ikke får *eierfordeler* av vår eiendom – når vi er i ferd med å bli redusert til kunder – uten innflytelse. Og myndighetene kan bruke strømregninga til en form for skattlegging som ikke gjør forskjell på fattig og rik. Det tilsvarer det som før i tida ble kalt «koppsskatt», og som forsterker ulikhetene i samfunnet.

Den «norske modellen» forfaller

Det som skjer i vasskraftsektoren, er karakteristisk for forfallet i «den norske modellen». Noen tilegner seg systematisk stadig større deler av dette folkets felles eiendom, slik Røkke og andre pengesterke redere gjorde seg til eiere av kystfolkets felles naturressurser, som så kunne selges med stor fortjeneste – som Kjell Inge Røkke gjorde. Det som har skjedd med fellesskapets fiskestammer, er nøyaktig det samme som om landbruksministeren bestemte at de som hadde de dyreste hogstmaskinene, skulle bli eiere – gratis og for all framtid – av all statsskog og av alle allmenninger.

Skal kraftverkene gå samme veien som våre felles fiskeressurser – altså bli private spekulasjonsobjekter? Den bemedlede klassen skal, ifølge læreboka

og deres PR-folk, spare og investere i nye arbeidsplasser for oss og våre barn. Og det har jeg ingenting imot – og heller ikke at de tjener bedre enn oss lønnsinntakere, når de tar risikoen og finansierer utviklinga av f.eks. ny teknologi. Men i dag ser mange av dem ut til å være langt mer opptatt av det prosjektet som går ut på å erverve lønnsomme spekulasjonsobjekter, som naturressurser – eller eiendom – som for eksempel kan være blitt svært verdifull på grunn av offentlige investeringer – og kan sikre investorene og deres arvinger arbeidsfrie inntekter så lenge verden består. Investorklassen ser ut til å satse mest på å skaffe seg inntektsgivende formuesobjekter, som fiskekvoter som kan bli privat eiendom, offentlige bedrifter eller verdifull tomtgrunn. De ser ut til å bruke alt de har av tid og penger til å overta og privatisere alt det som små og store fellesskap har klart å bygge opp under «Venstrestaten» og «den sosialdemokratiske orden» – altså under ledelse av samfunnsbyggere som Gunnar Knudsen og Einar Gerhardsen. Det er demontering av en godt fungerende blandingsøkonomi for et egalitært samfunn denne generasjonen av investorer bruker staten til.

Hva betyr «rent-seeking»?

Det som så vidt jeg forstår er i ferd med å skje i fossekraftsektoren, er et eksempel på det som på handelshøyskolene kalles *rent-seeking*, et begrep som en må tilegne seg om en vil prøve å forstå de drastiske og svært uheldige endringene fedrelandet er utsatt for. Det er verd å legge merke til at vi ikke har et forståelig og tydelig norsk ord for den prosessen som kanskje i dag sterkest forandrer vårt samfunn i problematisk retning. Wikipedia foreslår ordet «tilkaringsvirksomhet» for det «å tjene penger på å manipulere de økonomiske eller juridiske betingelsene» istedenfor reell verdiskaping. Det går kanskje an å foreslå termen «mer eller mindre legal tilegnelse av andres eiendom»? Stavelsen «rent» i «rent-seeking» viser til begrepet grunnrente, eller naturens bidrag til menneskers verdiskaping: Bonden bruker arbeid, såkorn, gjødsel, trekk-kraft og andre innsatsfaktorer for 70 kroner og selger avlinga for 100 kroner. Naturens eller jordas eller Vårherres bidrag til bondens økonomi blir da 30 kroner. Dette kaller de klassiske økonomene *land rent*, altså på norsk «grunnleie», som vi kunne oversette ordet med. For fiskeren – eller rederiet – er grunnrenten forskjellen mellom markedsverdien av fisken og fangstkostnadene. Og for kraftverkene kan vi beregne naturens bidrag ved å trekke kostnadene ved anlegg og drift fra inntektene

ved kraftsalget. Andre eksempler kan være Statoils – eller alle nordmenns – overskudd av oljesektoren, som foreløpig ikke er privatisert, eller det som er fiskerens (eller rederiets) overskudd når kapital og arbeidsinnsats er betalt.

Rent-seeking er altså forsøk på å tilegne seg rett til grunnrente uten å betale for denne retten. Typisk for rent-seeking er slike lurerier som å kjøpe husleieregulerte bygårder året før reguleringa oppheves, noe som kan bety arbeidsfrie milliardinntekter for luringen – og arvingene. Eller å kjøpe opp store arealer der det året etter blir vedtatt å bygge flyplass, slik at tomteprisene går til himmels. Historiske eksempler er å gjøre bønder til leilendinger ved hjelp av våpenmakt, jage indianere bort fra prærien og så hvete eller maskepiene om de russiske oljekildene mellom Jeltsin og «oljegarkene». En mer moderne metode er å skaffe seg en stor og dyr tråler når en har skaffet seg rede på at fiskeribyråkratiet er i ferd med å spekulere ut et kvotesystem som gjør retten til å høste torsk avhengig av størrelsen på båten.

Det er rent-seeking av forskjellig slag som i dag kan være den viktigste endringsprosessen som foregår i det norske samfunnet, og som vi burde ha forstand til å se kan gjøre det Norge som min generasjon vokste opp med, til et vakkert minne. Særlig gjelder det privatiseringa av det som vi alltid har trudd var hele folkets felles eiendom, som havets ressurser, oljen – og ikke minst fossene – som kloke politikere tidlig på 1900-tallet forsto måtte sikres for fellesskapet gjennom konsesjonslover. Rent-seeking – altså «tilkaring» – har mange former og skjer på mange lite gjennomsliktige måter. Slik kommuner og fylker drev kraftutbygging, ble de verdiane som ble skapt gjennom å «temme» og legge seletøy på fossene, fordelt på alle husholdene og bedriftene i området – gjennom at de lokale styrene hadde i oppdrag å produsere strømmen så billig som mulig, eventuelt bygge opp fond til reparasjon, ny teknologi eller nødvendig utvidelse. De «moderne» bedriftsorganisasjonene som nå organiseres i alle sektorer, har ikke ansvar for noe annet enn *regnskapsresultatet*, altså overskuddet til dem som etter hvert spiller rollen som eiere. Hva dette innebærer, er det lett å observere i kraftsektoren: De som var eiere da kraftverkene ble bygd ut, er blitt kunder, med illusorisk markedsmakt. Hvem kan bruke tid på å søke etter minimale prisforskjeller mellom elselskapene? Og har vi oversikt over mulighetene og tid til å spille Fjordkraft ut mot Ustekveikja? Kan vi gjøre noe annet enn å betale det månedlige kravet som om det var et skattekrav – uten å kunne bruke tid på et grundig studium av regninga?

At maktforhold i samfunnet endrer seg drastisk, burde være lett å se av det forhold at når eierne er redusert til «kunder», kan de nye eierne legge kabler til land der kraftprisene er mye høyere enn det koster å produsere strøm på de nedskrevne kraftverkene i Norge – med lett forståelige konsekvenser for norske husholdningers utgifter i dette kalde landet – særlig fordi alternativ boligoppvarming som oljefyrkjeler av gode grunner må bort. Samtidig leser vi i avisen at privatiserte smelteverk tjener så godt på sterkt subsidierte strømpriser at aksjekursen går til himmels. Men samtidig har ekspertene tydeligvis vanskelig for å forklare at inntektsforskjellene øker i Norge – trass i de promillene som kreves inn i formuesskatt.

Skjer det noe lignende med det som vi pleide å kalle «Televerket»? Etter krigen var jeg med og hjalp til på basarer der overskuddet gikk til etablering av en lokalstasjon og visstnok også til bygging av linjer til isolerte buplasser. Landsdelene ble vel bundet sammen av det statlige fellesskapet. Men plutselig en dag ble det vi trudde var vårt eget televerk, til et globalt, profittmotivert konsern der sjefer fikk mangemillionlønner for å spekulere med – og tape – våre penger i sine forsøk på å utkonkurrere fattige folk som prøvde å utvikle sine egne televerk, som vi hadde gjort. Vi registrerer jo at det blir stadig dyrere å telefonere. Men vi legger ikke merke til at det vi på denne måten bidrar til, er å privatisere et fellesgode, altså skape flere arbeidsfrie inntekter for aksjeeiere.

Irreversible reformer?

Noe av det som gjør jakta på grunnrenteobjekter – altså det økonomene kaller rent-seeking – så viktig å følge med på og problematisere, er den paragrafen i Grunnloven som nærmest gjør privatisering til en irreversibel prosess, fordi tilbakeføring av privat eiendom til offentlig eierskap kan kreve to tredjedels flertall i Stortinget. Mens privatisering av et kollektivt gode ser ut til å kunne skje på statsrådens skrivebord – nærmest som improvisasjon – som da Svein Ludvigsen i et brev til trålerrederiene ga bort mesteparten av fellesskapets fiskeressurser, krever ekspropriasjon av privatisert offentlig eller felles eiendom to tredjedels flertall. Et interessant eksempel kan refereres – litt på frihånd: Småviltjakt, som fra «alders tid» nærmest hadde vært en «uskyldig nyttesrett», omtrent som bærplukking på andres eiendom, ble av eiendomsbesitternes Storting gjort til en grunneierrettighet (med simpelt flertall?) like før alle eiendomsløse menn fikk

stemmerett. Men da ville ikke et simpelt flertall være nok til å få tilbake den gamle rettstilstanden. Ludvigsens improviserte privatisering ble med knappst mulig flertall underkjent i Høyesterett, men eksemplene viser vel hvor mye sterkere privat eiendomsrett vernes av loven. Privatisering kan altså se ut til å være en irreversibel prosess.

Konsekvensanalyser?

Alt vi gjør – som for eksempel å reorganisere offentlige tjenester – har mange slags konsekvenser, ikke bare de vi vil ha, men også de vi ikke vil ha, som også kan være vanskelig å forutse. For å skjerpe studentenes interesse for slike problemstillinger pleide jeg å begynne noen forelesninger med denne påstanden: *Samfunnet er mest fruktbart forstått som ei tilfeldig aggregert samling av uforutsette konsekvenser!* Det er ingen som har planlagt samfunnet, slik det faktisk fungerer, og det er heller ikke mulig å planlegge et samfunn slik vi kan planlegge ei bygning eller en bedrift.⁵ I prinsippet er det eneste vi kan, å prøve å unngå eller redusere innslaget av uønskede konsekvenser av det vi foretar oss. Men et av problemene med et slikt perspektiv er at den uheldige konsekvensen som rammer Per, kan være noe Ola ønsker seg og har en stor fordel av.

Den lange serien av Norges offentlige utredninger – mange bind og tusenvis av sider hvert år – burde være et tegn på at når noe skal gjøres, vil våre myndigheter forsikre seg om at konsekvensene av et tiltak blir som vi ønsker, og ikke får uforutsette, uønskede og uheldige konsekvenser. Vi har også en serie av institutter for «anvendt» forskning som gjør slike jobber for myndighetene. Vi burde vel ha grunn til å vente at dette store apparatet ble utnyttet nettopp til å utrede alle slags konsekvenser av foreslåtte reformer – som for eksempel innføringa av «konkurranse» i elkraftsektoren for noen år siden.

Tilfeldigvis var ansatte hos min arbeidsgiver – NIBR – invitert på «bedriftsbesøk» til et institutt som hadde fått i oppdrag å utrede konsekvensene av å innføre «markedsprinsippet» i elektrisitetsforsyninga. Ved kaffen ble forholdet mellom oppdragsgiver og forskere diskutert. Det kom da fram at den som betalte for prosjektet, ville instruere forskerne om *hvilke* konsekvenser av reformen som skulle undersøkes og publiseres, og at instituttet hadde akseptert – og forsvarte – slik instruksjon. Det kan bare

⁵ Brox, O. *Dit vi ikke vil*. Halden: Exil, 1995.

bety at dersom nyordninga kunne ha konsekvensene A, B og C, skulle forskerne undersøke A og C, men ignorere B. Det var med andre ord mulig å instruere forskerne til å avdekke og skape mest mulig blest om de forventet populære konsekvensene og samtidig hjelpe oppdragsgiver med å unngå søkelys på mulighetene for negative eller upopulære virkninger. Dette er i alle fall i strid med den forskningsetikken som jeg prøvde å lære for 60 år siden. Skal samfunnsforskere la seg innrullere i samfunnets maktsentre? Vi kan trygt bli enige om at ved hjelp av slike «konsekvensanalyser» unngår vi ikke uforutsette, uønskede og uheldige konsekvenser.

Framtida

Konsekvensanalyser trenger vi for å forberede oss til «morgendagen» – altså når vi får oppleve følgene av de beslutningene som vi tar eller passivt aksepterer i dag. Som særlig Karl Popper har overbevist oss om, er det ikke bare vanskelig, men i prinsippet umulig å «beskrive» samfunnsforhold om ti år – i hovedsak fordi vi ikke i 2017 kan si noe om hva slags *kunnskap* vi vil ha i 2027. Likevel må vi basere våre personlige valg på en del plausible antakelser – om vi bare lar være å gi dem rang av «kunnskap». En slik antakelse, som med god grunn bekymrer mange bra folk, er at en større eller mindre del av ungdommen kanskje kommer til å bli avhengig av velferdsstatens overføringer – uten å bidra vesentlig til verdiskapinga i samfunnet.

Men det kan se ut som om det ikke er mange som bekymrer seg over at stadig flere av oss kan leve svært godt på grunnlag av såkalte arbeidsfrie inntekter – særlig dersom disse inntektene er oppnådd ved rent-seeking og ikke gjennom verdiskaping. Det er særlig grunn til bekymring om det er presteristene som, på grunn av mulighetene for rent-seeking, heller velger å studere finans enn teknologi – eller nyttige fag som historie, som kan fortelle oss hvordan forfedrene skapte et samfunn som det kan lønne seg å ta godt vare på.

Det burde ikke være vanskelig å forstå hvorfor min generasjon av pensjonister interesserer seg for det moderne nærings- og arbeidslivet som vi har sagt farvel til. Det er sjølsagt fordi vi har – og får – noen etter oss som vi er opptatt av skal få et godt liv, altså jobber som de kan trives i og kan leve av. Det betyr at vi er opptatt av hva slags arbeidsmarked våre etterkommere må finne seg en plass i.

Versjoner av Henry Fords gamle teori eller «scenario» dominerer kanskje fremdeles i lærebøkene og innebærer at arbeidsbesparende teknologi – datamaskiner og roboter – genererer nye jobber raskere enn de erstatter tradisjonelle industriarbeidere. Men det er ikke lett å få støtte for denne teorien i det som i dag faktisk skjer i det industrisamfunnet som Henry Ford bidro så massivt til å grunnlegge: Det skal være minst 50 millioner fattige i USA – og det er gamle tall! – og reallønnsnivået i industrien har stått stille siden 1970-tallet. Det er vanskelig å forklare den absurde politiske utviklingen i USA som noe annet enn at det som amerikanerne kaller middelklassen, men som noen marxister pleide å kalle «arbeideraristokratiet», er frustrert over at deres lenge raske økonomiske framgang har stagnert, og at de risikerer både arbeidsløyse og tap av eneboliger og andre middelklassegodter. Det demokratiske partiets problemer med å holde på arbeideroppslutninga kjenner vi igjen fra Vest-Europa: Sosialdemokratiet har tatt arbeiderstemmene for gitt så lenge at de risikerer at deres tradisjonelle velgere søker til nye borgerlige – men ikke konservative – partier, som de for eksempel håper skal holde billigere arbeidsinnvandrere ute.

Det kan se ut som om Henry Ford gjorde sine observasjoner og trakk sine slutninger i en forbigående fase av industrisamfunnets utvikling. Det er ikke sikkert at hans scenario gjelder under nye vilkår – der arbeidsmarkedene ikke lenger har samme grenser som statene, slik at de kunne styres politisk. Globalisering betyr at bedrifter kan legge særlig arbeidskrevende ledd i produksjonsprosessen til andre land – der arbeidskraft kan være langt billigere – eller importere arbeidskraft fra slike land. Fattigdom ser ut til å bli et stadig større problem i moderne industrisamfunn. Store investortekter kan ikke bare skape nye jobber, men også plagsom fattigdom. Men som samfunnsøkonomen Galbraith sa: «There is money in poverty!» Det skapes kjøpers marked for arbeidskraft nesten overalt.

«Omstilling»

For ikke lenge siden var norske aviser fulle av dystre spådommer: Vi kunne risikere både 8 og 10 prosent ledighet, og det var liten tvil om at vår ungdom ville få problemer med å få seg faste og rimelig bra betalte jobber – også om de hadde akademiske eksamener. Vi skal også merke oss at når sentrale politikere i de fleste partier ble spurt om utsiktene for arbeidsmarkedet, inneholdt svaret ofte ordet *omstilling*. Det gjelder ikke minst Erna Solberg,

som tydeligvis hadde instruert kongen om å gjenta dette ordet flittig i den siste trontalen. Statsministeren var litt vag når dette stadig gjentatte ordet skulle defineres, men det var ikke den alt annet enn vage næringslivslederen Jens Ulltveit-Moe. Han syntes det er positivt at arbeidsløysa stiger til de store høyder – for det må tydeligvis til for at folk skal skjønne alvorret og forstå at vi må «omstille» oss. Med det mener han ikke bare at folk må lære seg nye yrker, men også ta seg sammen og flytte til «storbyer». Selv Stavanger og Kristiansand er tydeligvis for små, om avisen har referert han riktig. Det er god grunn til å tru at næringslivselitens omstilling er vår tids opium for folket. Erna Solberg har lett for å koble «omstilling» med teknologisk forskning, som kan sette nordmenn i stand til å konkurrere med Silicon Valley på markedet for eksempel forbrukerelektronikk. Men hun har ingen «Plan B» – om våre teknologer ikke klarer å innhente og konkurrere ut de sterke miljøene i California og Kina. Mer avanserte telefoner, datamaskiner eller kombinerte ur og skritt-tellere kan vanskelig bli den «nye oljen» for oss nordmenn. Dette kom tydelig fram da Aftenposten besøkte den geniale romsdalingen Fred Kavli i California. Han har tjent mange milliarder dollar på å konstruere styremekanismer for fly og raketter – og donert store beløp til Vitenskapsakademiet og norsk forskning. Men journalistene besøkte også fabrikker der Kavlis geniale mekanismer ble skrudd og loddet sammen. De som utførte disse jobbene, hadde ei timelønn som tilsvarte omtrent det som arbeidsinnvandrere tjener på å plukke jordbær for norske bønder.

Så mye kan vi vente oss av å «omstille» det varierte norske næringslivet. Noen kan tydeligvis bli fantastisk rike – så vel gjennom dyktighet og relevante kunnskaper som arvet kapital og rent-seeking. Men minuspostene synes å være uunngåelige: massearbeidsløyse, allslags fattigdom, et voksende prekariat, forslumming – og slike absurde politiske valg som da Trump ble president i USA.

Demokratisk effektivitet?

Ett av de forhold som kan forklare vårt lands gode plassering når stater sammenliknes, må være at Norge – i alle fall fram til Fremskrittspartiets gjennombrudd – har vært så heldig å ha det som statsvitere kan referere til som et «effektivt» demokrati. Det betyr at det er mulig å få korrigeret politikken gjennom valg. De eldste moderne demokratiene, som USA og Frankrike, er ikke lenger effektive demokratier der en kan regne med at

flertallets interesser kommer til uttrykk ved valgene, som fører til regjeringer som forplikter seg til å korrigere politikken i flertallets retning. Et eksempel: Arbeiderpartiet kan få flertall og regjeringsmakt ved å stille i utsikt bedre fordeling av godene – mer til arbeidere og gårdbrukere. Men etter hvert brer misnøyen seg i småborgerskapet, som klager over byråkrati. Det fører enten til en periode med borgerlige regjeringer, som endrer kursen noen grader, eller at Arbeiderpartiets strateger får partiet til å modifisere seg såpass at de beholder flertallet. Et flerpartisystem – med skiftende koalisjoner i regjering – er vel sannsynligvis også mer demokratisk effektivt enn topartisystemer.

Jeg skal forsøke å formulere en kort konklusjon: Det er mye å lære av vår økonomiske historie – i en situasjon der det må være uforsvarlig å bare stole på at «framskrittet skal fortsette». Vi kan ikke ignorere de samfunnsmessige krisene som rammer det ene moderne landet etter det andre – særlig gjennom ungdomsledighet, fattigdom for store grupper og generelt kjøpers marked for arbeidskraft. Men nordmenn har mye verdifullt å ta vare på – som for eksempel de lett tilgjengelige ressursene i havet og den store desentraliserte boligmassen.

Å «lære av historien» betyr ikke å kopiere gamle løsninger. Den lette tilgangen på dårlig jord sparte oss for den fattigdommen som fulgte den industrielle revolusjonen i Storbritannia. Men skal vi unngå å bli amerikansert til de grader at Per Sandberg kan bli statsminister – slik Trump ble president – må vi utnytte alle muligheter til å sikre en trygg økonomi for oss *alle*. Og mye tyder på at det vil være langt lettere basert på våre naturressurser enn å «omstille» oss til konkurranse med Silicon Valley. Sannsynligvis vil også utnyttelse av alle muligheter til å redusere norske husholds levekostnader – til for eksempel bolig, oppvarming og mat – være minst like realistiske som «omstilling» til å forsyne verdensmarkedet med siste skrik i forbrukerelektronikk. Det er kanskje mer å lære av vår økonomiske historie enn av «omstillingsevangeliet» til våre mektigste politikere.

Litteratur

Anderson, B. *Imagined Communities*. London: Verso, 1983.

Brox, O. *Dit vi ikke vil*. Halden: Exil, 1995.

Brox, O. *Mot et postindustrielt klassesamfunn?* Oslo: Pax Forlag, 2016.

Wilkinson, R. og Pickett, K. *Ulikhetens pris*. Oslo: Res Publica, 2012.